

Adnan Hatibović¹ i Tomislav Tadić²

MODERNOST I SOCIOLOGIJA: KRATKI PREGLED SOCIOLOŠKOG DISKURSA O MODERNOSTI

Sažetak

U ovom radu prikazujemo genezu sociološkog diskursa nastalog u periodu moderne, koja je bila jedna od njegovih centralnih tema. Ukazat ćemo na razliku između teorija tzv. prve moderne i savremenih socioloških teorija te razlog njihovog diskontinuiteta. Osvrnut ćemo se na problem određenja savremenog doba i na teorije koje insistiraju na njegovom modernom karakteru. Pokazat ćemo da je savremeno doba okarakterizirano kao doba permanentne krize društvene zbilje koja koincidira sa unutardisciplinarnom krizom sociologije. Na kraju ćemo argumentirati značaj stabilnijeg etabliranja sociološkog znanja.

Ključne riječi: sociologija, modernost, kriza, diskurs.

¹ Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
adnan.hatibovic@ff.unsa.ba

² Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
tomislav.tadic@yahoo.com

Uvod

Francuska i industrijska revolucija pustile su „duha iz boce“: tradicionalni poredak urušavao se a iz njegovog pepela izrastale su nove društvene i ekonomske strukture. U Francuskoj se rastakao politički sistem koji je apsolutizirao nejednakost na pripisanim načelima legitimiranim na osnovu teoloških kategorija i izrastala je nova forma vladavine koja je postavila čovjeka kao aktivnog subjekta sposobnog da redefinira društvenu zbilju sukladno načelima ljudskog razuma. Apoteoza razuma koja je ostavština prosvjetiteljstva proglašavala je zabludu i iracionalnost uzrokom sveopće ljudske bijede i poniženja. Čovjek, ustavši na svoje noge, dostojanstvenim hodom racionalnosti može zahtjev za srećom koji je dotad isključivo vidio „iza oblaka“, u sferi onostranosti, ozbiljiti u svom neposrednom, ovozemaljskom životu. Kada je opredmećenje razuma u tehničko-tehnološkim kapacitetima ohrabrilo ljude da je sve moguće, kada su industrijskim inovacijama počeli krotiti prirodu, samopouzdanje čovjeka samo je raslo. Postalo je vidljivo da je surovost prirode bila samo rezultat čovjekove neopravdane kapitulacije, koji je bježao od svoje suštine kao racionalnog bića. Razum je načelo i sredstvo koje daje potencijale za konsolidiranje ljudskog svijeta. Jurgen Habermas je u *Filozofskom diskursu moderne*³ konstatirao da je modernost epoha koja je otvorila zahtjev za sopstvenom konstrukcijom normativnog i vrijednosnog okvira (samo)legitimiranja, koji neće tražiti uzore u minulim vremenima te će se okrenuti sebi i budućnosti u kojoj vidi mogućnost ozbiljenja ljudskog blagostanja. Tako su i moderni sustavi filozofije čitav povijesni tok intepretirali kao pripremu za konačan trijumf ljudskog blagostanja. Takva (samo)percepcija samo je ohrabivala društvene prakse koje su sve više tradicionalni poredak zamjenjivale novim, racionalno utemeljenim strukturama koje su intenzivirale stupanj promjene, uporedo otvarajući nova pitanja. Nakon višestoljetno utemeljene relativne stabilnosti društvenih, vrijednosnih i ekonomskih struktura rađa se nešto novo koje zahtjeva podobno objašnjenje, pogotovo uzme li se u obzir da je proces izrastanja novog poretka bio itekako turbulentan.

Sociološka misao nastala je u atmosferi takve turbulencije, optimizma i ohrabrenja. Pretendirala je na svoju intepretaciju povijesnog toka koja će napustiti spekulativne pristupe filozofskog diskursa i usmjeriti se na konstrukciju sustava i modela utemeljenim

³ Habermas, J. (1988): *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.

na objektivnim i empirijskim činjenicama. Pitanje je koliko je u tome uvijek uspijevala s obzirom da je oduvijek davala primjese vlastite zanesenosti, ali je to bio zahtjev za racionalnom aplikacijom znanja u svrhu projektiranja budućnosti. Ipak, kao što modernost nije linearan proces, tako ni sociološki diskurs nije podrazumijevao linearni razvoj navedenih aspiracija. Usponi i padovi mijenjali su ozračje mislilaca koji su od vremena neograničenih mogućnosti došli do dijagnoze nepokolebljivog mraka i sunovrata društva. Geneza sociološkog diskursa ukazuje i na društvene procese u realnom vremenu čiji su teorijski modeli samo idejni izraz. Praćenje sociološkog diskursa pruža uvid kako društvo samo sebe percipira i ukazuje na fundamentalnu tendenciju društva koje ne traži sebi alternativu.

Sociološka misao pati od hronične nemoći. A ta nemoć rezultat je geneze sociološkog mišljenja i praktičkim dešavanjima koji su sociologiju zbacili sa trona privilegirane društvene refleksije. U ovom radu nastoji se dati pregled sociološkog diskursa modernosti, refleksije o dijagnozi epohe i tok kojim se sociološki diskurs razvijao, pokazujući uporedo specifikume savremenog društvenog razvoja. I dalje se tvrdi da je savremeno društvo prema karakteru moderno, o čemu govore ključne teorije savremene sociologije o kojima će u nastavku biti riječi. Polazi se od pretpostavke da je degradiranje sociološke misli od projektanta društvenog razvoja do akademskog ezoterizma jedan od faktora nemoći bilo kakve suštinske društvene promjene. A takva degradacija je najbolje razumljiva u kontekstu geneze sociološkog diskursa koji se razvijao u procesima transformacije same moderne.

Rana modernost i nastanak sociologije

Aplikacija znanosti u prirodni svijet omogućila je podizanje ljudskog blagostanja industrijskim napretkom. Znanje se demonstriralo kao moć koja može nuditi mogućnost za projektno, predviđanje i kontrolu ljudskog svijeta. Došao je zahtjev da se metoda, racionalna spoznaja aplicira i na društvo koje je potrešeno revolucionarnim pokretima. Ako se priroda mogla ukrotiti, samo je neophodno da iste recepte prepisemo i na društvenu zbilju. U takvom ambijentu rađa se sociologija koja je nastojala shvatiti društvene transformacije, uzroke društvenih potresa koje će aplikacijom racionalnih spoznaja dovesti u red. Ona je istovremeno bila rezultat znatželje i pragmatičke aplikativnosti; sredstvo eradikacije ostataka iracionalnog i ugnjetavačkog tradicionalnog

poretka i sredstvo racionalnog planiranja ljudskog blagostana; prodor ljudske racionalnosti iz prirodnog svijeta u ambijent ljudskog društva. Premisa je bila jednostavna: promatrajmo društvo kako bismo utvrdili njegovu sustižnu, istinske zakonitosti prema kojima operira kako bismo uskladili naše prakse sa tim zahtjevima koji će konsolidirati društveni poredak, te ga analogno prirodnom svijetu potčiniti našoj kontroli. Od takve premise počinje Auguste Comte koji je prvi insistirao na sociologiji kao posebnom polju ljudske misli.

Auguste Comte u *Kursu pozitivne filozofije*⁴ tvrdi: društveno stanje moralne anarhije postrevolucionarne Francuske posljedica je intelektualne anarhije, ali je premostivo. Uzmemo li u obzir čitav povijesni tok, utvrdit ćemo određenu pravilnost i zakonitost: sve ljudske ideje kreću se kroz tri stadija – teološki, metafizički i pozitivni – a jednako tako i društveni razvoj. Kakav je karakter ideja o ljudskom životu, takvo i samo društvo biva. Ljudi su prešli dalek put: od objašnjenja svijeta religijskim predodžbama, preko spekulativne filozofije i pretpostavljanja metafizičkih uzroka egzistencije zbilje, dok napokon nisu otvorili vrata pozitivnom stadiju, koji odbacuje bilo kakvu mogućnost znanja osim onog o empirijskom svijetu. Pod pozitivnim stadijem Comte nije podrazumijevao, kako Norbert Elias navodi⁵, ono što danas podrazumijevamo pod pozitivizmom – aplikaciju metoda prirodnih znanosti na društvene fenomene - već je taj pojam označavao znanstveni i empirijski karakter znanja, nasuprot spekulativnoj filozofiji. Poistovjećivanje metoda prirodnih znanosti i sociologije, koju će predlagati kao završni kamen sustava znanja, jednostavno je produkt duha vremena koji je pojam znanosti uopće jedino mogao zamisliti na taj način.

S obzirom da nam čitava povijest kazuje da pojedine znanosti dolaze u pozitivni stadiju, prije ili kasnije će sve znanosti to učiniti. Ali to otvara novo pitanje: što je s ljudskim društvom? Comte je u svojoj koncepciji hijerarhije znanosti, jednom prijedlogu enciklopedijskog obrazovanja i sistematičnosti znanja, ukazao da se ljudsko znanje manje-više emancipiralo iracionalnost, osim u jednoj sferi zbilje: društvu. Društvo je najsloženije polje analize, s obzirom da se svi ostali fenomeni manifestiraju u njemu. Ali ono je posebno polje analize koje ne može biti reducirano na druge fenomene. Ljudi u

⁴ Comte, A. (1989): *Kurs pozitivne filozofije*. Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ“.

⁵ Elias, N. (2007): *Što je sociologija?*. Zagreb: Antibarbarus, str. 26.

međusobnoj interakciji pokazuju različite oblike djelovanja nego kad su uzeti zasebno i zbog toga je potrebno stvoriti posebnu znanost koja će to područje zbilje adekvatno objasniti. Njeno odsustvo je upravo i uzrok društvene, političke i moralne dekadencije u kojoj se postrevolucionarna Francuska (a i šire) nalazi. Zbog toga on predlaže *socijalnu fiziku*, odnosno kasnije imenovanu sociologiju kao završnu znanost čitavog jednog sustava ljudskog znanja.

S obzirom da je utvrđeno da u prirodnom svijetu vladaju zakoni čija je spoznaja omogućila predvidljivost, kontrolu i aplikativnost prirodnih procesa u svrhu zadovoljenja ljudskih potreba, pošlo se od slične premise kada je i u društvo u pitanju. U društvu vladaju zakonitosti koje je moguće promatranjem, eksperimentiranjem, kompariranjem i matematiziranjem spoznati i shvatiti. To je ključno s obzirom na to da sav spektar društvenih nedaća i problema nastaje upravo zbog djelovanja koje ide nasuprot a ne u skladu sa zakonima društvene egzistencije. Čovjek je prirodu najprije zahvaćao teološkim predodžbama - koje su posljedica zablude - a kasnije i metafizičkim spekulacijama - koje nisu ništa drugo nego sekularizirani teološki koncepti - i time se prepustio na milost ili nemilost istoj. Takvu grešku ponavlja na polju društva. Zastrašujuća neukrotivost prirode nestala je u momentu čim se spoznalo da iza nje ne kriju nikakva natprirodna bića, već samo zakoni, tj. pravilnosti prema kojima se prirodni procesi odvijaju. Spoznavši iste te utvrdivši uzroke i posljedice prirodnih procesa čovjek ih je uspijevaao predvidjeti i podvrgnuti kontroli i iskoristiti za zadovoljenje pojedinih potreba. Otuda se i rađa veliki industrijski napredak, koji je u prvoj fazi moderne bio opredmećenje ljudskog optimizma i nadanja. Iste procedure sada se trebaju primijeniti na društvene fenomene koji će ponuditi iste rezultate: spoznaju zakona funkcioniranja, održanja i reprodukcije društva u vremenu i prostoru (*društvena statika*) i zakone njegovog razvoja (*društvena dinamika*) koji će omogućiti predvidljivost društvenih procesa i njihovu kontrolu. Spoznavši društvene zakone čovjek može svoje djelovanje i svoje institucije prilagoditi suštini društvene zbilje i riješiti postojeće stanje sveopće anarhije.

Dakle, Comteova teorija sociologije, koja je ujedno i začetak iste kao posebne znanosti, primjer je *par excellence* modernog duha vremena u svojoj „mladosti“. Povijest se interpretira evolucionistički i teleološki, pokazuje se lineralni tok progresa koji za cilj ima racionalnu koncepciju ljudskih ideja a time i racionalno ustrojstvo društva; ona ukazuje slavljenje racionalne misli, trijumf znanosti i primat sekularnosti naspram

zablude religijskog, te aplikaciju racionalnog znanja za konsolidiranje i unaprjeđenje zbilje te kreaciju „obećane budućnosti“. Postojeća društvena dekadencija samo je prolazni stadij pred vremenom sveopće sreće, stadiji za čije poteškoće recepte poznajemo: razum, znanost i znanje. Sociologija je rođena u takvom ambijentu sa zahtjevom da objasni društveni svijet ali da ga i poboljša.

Međutim, takva ideja sociologije ne završava sa Comteom. Emile Durkheim u *Pravilima sociološke metode* brani autonomiju predmeta istraživanja sociologije, potencirajući racionalnu dimenziju sociološke misli koja ima potencijale za konsolidiranje ljudskog svijeta:

„Naš je glavni cilj, ustvari, proširiti znanstveni racionalizam na ljudsko ponašanje, pokazujući da se ono, promatrano u prošlosti, može svesti na odnose uzroka i posljedica koji se zatim jednako racionalnom operacijom mogu preobraziti u pravila djelovanja za budućnost. Ono što se nazivlje našim pozitivizmom tek je dosljednost tog racionalizma.“⁶

Odbacuje Comteov zakon tri stadija i njegovu predodžbu lineranog toka progresa i insistira na društvenim organizmima koji su zasebne jedinice, sposobne biti kategorizirane u skladu sa određenim karakteristikama u društvene vrste. Svako društvo posjeduje svoj životni tok trajanja te povijest nije integracija jednog univerzalnog procesa nadiranja pozitivnog stadija. Svako dato društvo sposobno je za reformu ukoliko aplicira metodski pristup sociologije koja će iracionalne reziduume i pogrešno inerpretirane fenomene zamijeniti istinskim, objektivnim konstrukcijama koje će omogućiti pravilno usklađivanje društvenih struktura. Sociologija s toga spoznaje *društvene činjenice* te je neophodna jer je društvo entitet koji se ne može reducirati na svoje sastavne dijelove. Društvo se manifestira kao prisila, prethodi pojedincu i oblikuje ga. Razumijevanje ovih procesa podrazumijeva da se uskladi ljudsko ponašanje sa objektivnim sadržinama društvenih činjenica, te uspostavi društvena ravnoteža koja omogućuje unaprjeđenje postojećih društvenih praksi i odnosa.

Sociologija to postiže zbog toga što je društveni svijet objektivan. Društvene činjenice su svaki oblik društvene prakse koja modelira i prisiljava pojedinca da djeluje na određeni način, osjećao on tu prisilu ili ne. Društvene činjenice treba promatrati kao stvari, jer su neovisne od pojedinca. Bilo koji normativni i vrijednosni okviri društvenog

⁶ Durkheim, E. (1999): *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 5.

institucionalnog sistema neprestano to dokazuju, ali internaliziranjem društva unutar pojedinca procesima socijalizacije stvara se privid da ništa sem individua ne postoji. S obzirom na svoju objektivnost, društvene činjenice mogu se promatrai i komparirati omogućujući utvrđivanje uzroka i posljedice, normalne i patološke forme iste, te njene kompatibilnosti s postojećom društvenom vrstom, čineći sociologiju snažnim sredstvom društvenog progresa. S obzirom da su objektivne one moraju biti i objektivirane u konkretnim društvenim produktima poput zakona, „nakupini“ statističkih podataka, književnih opisa i sl. Takve objektivizacije su potrebne da bi se utvrdio karakter i suština društvene činjenice nevezana za njena pojedinačna očitovanja.

Način na koji se to čini Durkheim demonstrira na drugom mjestu⁷, gdje fenomen društvene solidarnosti tumači kroz stupanj razvitka podjele rada i intenziteta *kolektivne svijesti* koja je uočljiva s obzirom na intenzitet zakonskih sankcija. U tom poduhvatu on pravi razliku između *mehaničke solidarnosti* ili solidarnosti prema sličnosti te *organske solidarnosti* ili solidarnosti prema različitosti, dajući tako i jednu karakterizaciju modernog društva. Razvijena podjela rada smanjuje stupan kolektivne svijesti te omogućava razvitak individualnosti koji nije bio moguć u društvima primordijalnog tipa. To je uočljivo na osnovu kodificiranih zakona, s obzirom da je kriminal određen kao postupak koji vrijeđa kolektivnu svijest. Stupanj intenziteta kazne i rasprostranjenosti kaznenih sankcija pokazuje intenzitet i rasprostranjenost kolektivne svijesti koja u primordijalnim društvima određuje i najbanalnija ponašanja namećući oštre sankcije. Kako napreduje podjela rada, kolektivna svijest slabi jer pojedinci zbog različitih životnih okolnosti proisteklih iz različitih oblika rada počinju sve više ispoljavati svoju individualnost, što se manifestira u redefiniranju kaznenih normi koje postaju blaže. Tako od mehaničke solidarnosti koja je proistekla iz sličnosti uvijeta života, mišljenja i postupanja dolazimo u organsku solidarnost gdje su pojedinci upućeni jedni na druge jer ovise jedni od drugih zbog podjele rada koja ih je učinila različitima. Cijelo društvo funkcionira kao organizam kojeg sačinjavaju organi čija funkcija doprinosi njegovoj ravnoteži (i ovdje je uočljiv dominantan vokabular prirodnih znanosti).

Moderna društva su društva organske solidarnosti. Ona su karakterizirana individualnošću, sekularnošću, racionalnošću ali i većim stupnjem društvene promjene.

⁷ Durkheim, E. (1984): *The Division of Labour in Society*. Hampshire, London: Macmillan Press.

Upravo u tome leži i potencijalna opasnost. Inenzivne promjene mogu rušiti postojeći normativni okvir društva bez da izgrade novi čime može nastupiti stadij *anomije*. Takvo stanje doprinosi nizu destruktivnih i devijantnih društvenih ponašanja koja ostavljaju negativne posljedice na društveno tkivo i pojedince. Ali je upravo zadatak sociologije da služi kao terapijsko sredstvo društvenog tkiva jer će nuditi egzaktna i objektivna znanja koja će omogućiti reparaciju i reformaciju društvenog organizma. Durkheim je uviđao pozitivne znake društvenog razvoja i dijelio je optimizam epohe o nekom nepovratnom procesu društvenog progresa, koji nailazi na prepreke, ali čije će premošćavanje samo jačati društvo u cjelini. Za razliku od Comtea on nije pripisivao jedan nacrt koji obuhvaća cijelo čovječanstvo, već je takav proces gledao kroz razvoje pojedinih društava koja posjeduju svoj životni vijek. Njegova vjera bit će tek pred kraj života poljuljana iskustvima Prvog svjetskog rata i lične tragedije gubitka sina, dakle vremena koje je polako „rašćaravalo“ aspiracije društava prve moderne.

Iako mnogo kritičniji prema postojećim društvenim praksama, iako sebe nije oslovljavao kao sociološkog mislioca, Karl Marx je isto tako izraz navedene epohe. On također polazi od ekonomskih odnosa kao što je to Durkheim činio. Ali njemu nije interesantan fenomen podjele rada u kontekstu društvene solidarnosti, već reprodukcija kapitala i kapitalistički sistem proizvodnje koji ima direktne implikacije na ljudsku svijest i prakse, alokaciju moći i slobodu pojedinaca. Cilj njegove teorijske refleksije je iluminacija postojećih društvenih odnosa ne u cilju puke interpretacije, kao što su dosad filozofi činili, već radi njihovih izmjena⁸. Analiza procesa reprodukcije kapitala je direktno povezana za mehanizmima reprodukcije moći. Marx postavlja sljedeću tezu: osnova čitave povijesti je proizvodnja. Ljudi su bića proizvodnje koja su na te procese neminovno upućena radi održanja vlastitog života i reprodukcije potomstva. Ali ta proizvodnja se dešava određenim materijalnim uslovima koja su naslijeđena od ranije generacije te koja se modificiraju u postojećim društvenim okolnostima i ostavljaju u naslijeđe narednoj generaciji. Okolnosti čine ljude, koliko i ljudi okolnosti tvrdi Marx.⁹ S obzirom da je ta proizvodnja društveni odnos ona podrazumijeva i različite društvene odnose koje iz nje izrastau, koji su se povijesno iskristalizirali kao klase posjednika i

⁸ Marx, K. (1989): Teze o Feuerbachu. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed, str. 339.

⁹ Marx, K. (1989): Njemačka ideologija. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed, str. 384

neposjednika. Oni su tek u kapitalizmu oslobođeni bilo kojih drugih primjesa i svedeni na čistu ekonomsku osnovu. Tako se u povijesti odvija jedna klasna borba koja kulminaciju dobiva u kapitalističkom sistemu proizvodnje.

Na djelu je također jedno evolucionističko i teleološko interpretiranje povijesti koje se razrješava u suprotnosti buržoaske posjedničke kapitalističke klase i društveno osiromašenog proleterijata koji je otjelovljenje cjelokupne društvene bijede. Razvoj povijesti kreira pretpostavke za ljudsku emancipaciju, jer kapitalizam proizvodi materijalne pretpostavke i akumulaciju bogatstva koja je potrebna za ozbiljenje komunizma, tog ishodišta povijesti i ostvarenja ljudske slobode. Znanstveno-filozofski teoretičari su tu da objelodane procese koji se dešavaju kako bi omogućili artikulaciju klasne svijesti proleterijata i njegovu konsolidaciju u svrhu revolucionarnog prevrata. Filozofija postaje materijalna sila kada se dotiče konkretnih interesa proleterske klase, a proleterska klasa mora materijalnom silom oboriti materijalnu silu¹⁰. Komunizam, s druge strane, može egzistirati zahvaljujući industrijskom razvoju i racionalnoj aplikaciji znanja koja omogućava podizanje ljudskog blagostanja. Dakle, pretpostavka za njegovo postojanje je razvoj ljudskog racionaliteta. Iako je bio usmjeren protiv jedne od glavnih struktura modernosti – kapitalizma, Marx je također egzemplar društvenog ambijenta optimizma i progresivizma.

Prvi koji je zakoračio na tmurnu stazu relativnog pesimizma bio je Max Weber. Kao i Durkheim i Marx, ekonomija predstavlja jedno od centralnih obilježja njegove društvene analize. On nastoji razumjeti društvene strukture kapitalizma i čini to na način drukčije nego Marx. Umjesto sistema nastalog mimo bilo kojih vrijednosti te iz krvavih procesa primitivne/originalne akumulacije, Weber vidi interakciju religijskih i kulturnih formi i nastanka ekonomskih struktura kapitalizma. Protestantska etika rodila je zaneseni duh permanentne akumulacije kapitala.¹¹ Takvo nešto bilo je moguće samo na evropskom kontinentu obilježenim specifičnim društvenim i kulturnim razvojem koje se kristaliziralo u specifičnu formu zapadne racionalnosti. Uostalom na djelu je jedan konstantni proces *racionalizacije* u kojoj načela razuma, znanosti i efikasnosti zamjenjuju tradicionalne moduse operiranja, karakterizirane dominacijom religijskih narativa. U takvom ambijentu

¹⁰ Marx, K. (1989): Prilog kritici Hegelove filozofije prava. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): Rani radovi. Zagreb: Naprijed, str. 98.

¹¹ Weber, M. (1989): *Prtestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša.

racionalizacije kristaliziraju se specifične društvene prakse koje iako racionalno ustrojene imaju mračnu stranu.

Weberova sociološka teorija koja daje vrlo detaljne uvide u takve procese polazi od premise da je predmet sociologije *društveno djelovanje*, dakle ono koje je usmjereno prema drugom. Weber pravi raskid sa pozitivističkom tradicijom Comtea i Durkheima i nalaže interpretativan pristup *društvenim djelovanjima*, s obzirom da je društveni svijet kvalitativno različit od prirodnog svijeta. Ljudi društvo mogu razumjeti, ali ono ne sadrži zakonitosti zastupljene u prirodi, koja je neljudski produkt. U djelu *Privreda i društvo*¹² (Economy and Society) osim metodološkog okvira sociološkog istraživanja postavlja i određenje glavnih društvenih fenomena moderniteta. On ukazuje na sve veću zastupljenost racionalnih i proceduralnih postupaka unutar modernog društva u specifičnoj formi birokratske organizacije. „Raščaravanje“ svijeta praćeno je uporedo nastankom racionalne forme organizacije koja svoje djelovanje legitimira slijeđenjem racionalno uspostavljenih normi. Iako na prvi pogled takav rasplet događaja ne sadrži nikakve kontradikcije, Weber upozorava na negativne implikacije koje proces racionalizacije i birokratizacije sadrži, čime prevalencija „ritualnog“ slijeđenja zakonskih procedura i hijerarhijskih struktura može imati destruktivne društvene posljedice. Takvo nešto vrijeme će itekako dokazati, mnogo gore nego je očekivano, iskustvima holokausta. Ipak, Weber je proces racionalizacije, uprkos njegovom ambivalentnom karakteru, smatrao centralnim određenjem modernog društva.

Koje su dakle dakle tačke presijecanja ovih autora za koje vidimo različite sociološke pristupe? U tome što svi reprezentiraju na više-manje duh ranog stadija modernosti, od kojeg jedino Weber odstupa s obzirom na kontekst vremena u kojem je pisao i gdje je svoje kapitalno djelo objavio nakon iskustva Prvog svjetskog rata. Evolucioističko i teleološko intepretiranje povijesti vrlo je izraženo kod Comtea i Marxa, povjerenje u razumske kategorije izražene su kod svih autora, a Comte, Durkheim i Marx su eksplicitno govorili o aplikativnosti racionalnog znanja u svrhu poboljšanja društvene zbilje. Fenomen racionalnosti i sekularnosti karakterizira sve navedene autore. Religija biva od velikog interesa za sve naveden autore. Comte i Durkheim se preklapaju u tome što su obojica utvrđivala prevaziđenost tradicionalnih formi religije te što su obojica

¹² Weber, M. (1978): *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

insistirala na novoj, racionalnoj i eksplicitno društveno artikuliranoj formi religije¹³. Marx je promatrao religiju kao iskrivljenu ljudsku svijest, koja „otupljuje“ revolucionarne impulse ljudi. Weber je govorio o njenoj nepovratnoj prevaziđenosti u društvu rastuće racionalnosti. Prva moderna davala je nade u racionalnu konstrukciju sretne budućnosti utemeljenu na potenciranju procesa industrijalizacije i ekonomske efikasnosti. Ekonomija je bila vrlo izraženo područje istraživanja i područje praktičnog zahvata, što je primjetno i u djelima navedenih autora. Iskustvo Prvog svjetskog je ove oblike razmišljanja poljuljalo. Ono, međutim, nije degradiralo ljudsku racionalnost u cjelini, jer je ljudski razum i dalje posjedovao privilegiranu poziciju istine. Ipak, Prvi svjetski rat pokrenuo je niz procesa koji će u konačnici pojam krize utvrditi kao permanentnu društvenu kategoriju.

Drugi svjetski rat i „mračna strana moderne“

Prva polovica dvadesetog stoljeća bila je turbulentna. Prvi svjetski rat donio je sveopće uništenje koje je sa sobom povuklo i optimistične vizije racionalno utemeljene budućnosti. Pokazalo se nisu samo industrija i materijalno blagostanje te znanost i individualna sloboda ishodište tzv. povijesnog napretka, već s njim teče i modernizacija rata i kapaciteta za uništenje. Drugi svjetski rat je uništio optimizam nadomjestio sveopćim pesimizmom. Zastrašujuće je bilo iskustvo *kategorijalnog ubistva*, totalitarizma, fanatizma i destruktivizma karakterističnih za prakse nacističke države i njenih saveznika. Postalo je jasno da ljudska racionalnost ne briše iracionalne atavizme, koji mogu postojati uporedo s njom te se čak i koristiti njenim načelima i produktima u ozbiljenju svojih fanatičnih i destruktivnih namjera. Postavilo se pitanje kako je došlo do takvog raspleta događaja, gdje se pogriješilo? Jedan od odgovora na to pitanje daju Theodor Adorno i Max Horkheimer koji u *Dijalektici prosvjetiteljstva*¹⁴ ukazuju na paradoksalne tendencije koje je proces trijumfa racionalnosti donio.

Adorno i Horkheimer tvrde da se u samoj logici prosvjetiteljskog projekta koji je omogućio procese moderne krije pretpostavka mračne dimenzije modernosti. Prosvjetiteljstvo se pretvara u svoju negaciju, bori se protiv mita da bi samo postalo mit, pretendira na racionalno važenje i sposobnost ljudskog promišljanja, samostalnog i

¹³ O Durkheimovoj analizi religije vidi: Durkheim, E. (2008): *Elementarni oblici religijskog života*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

¹⁴ Adorno, T. i Horkheimer, M. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Masleša.

autonomnog subjekta a završava u masi obmanjenih, fanatiziranih, heteronomnih individua u čije ime misli Vođa. U mitu se prepoznaje prosvjetiteljstvo kao što se u prosvjetiteljstvu prepoznaje mit: mit želi objasniti, dati smisao, predvidjeti, utjecati na zbivanje, pretendirati na opće važenje i proglasiti sve što odbija njegovu logiku kao neistinito; identično procesima moderne trijumfira pozitivna znanost koja želi objasniti, predviđati, djelovati na ljudski svijet, apsolutizirati se kao jedina forma istine koja posjeduje racionalne, methodske („ritualne“) procedure koje jedine garantiraju validnost znanja. Dalje od toga, određenje znanja kao moći usmjerava znanost ka izučavanju predmeta istraživanja radi njegovog iskorištavanja. Sa prirodnog svijeta prešlo se na ljudski svijet gdje se počelo učiti od ljudi da se vlada ljudima. Tako znanost koja sama u sebi pokazuje totalitarne pretenzije nameće određeni vid proceduralnog sljeđenja radi postizanja znanja koji u svojoj pozitivističkoj formi ima potencijale naturalizirati postojeće društvene i ekonomske odnose; s druge strane, ta znanost koja je izučavajući prirodu radi podizanje materijalnog blagostanja, prepisuje isti recept na ljude i daje suprotne rezultate jer ih manipulira i znanje o njima koristi protiv njih. Ovo potonje omogućuje uspon struktura društvene manipulacije nacističke njemačke čime znanost gubi „oreol“ bezgrešnosti koja pretendira isključivo na ljudsku emancipaciju. Time se eksplicitno pokazuje podvojeni karakter procesa racionalizacije, koja uz „rašćaravanje“ može dovesti do nove forme „zaćarenja“; gdje iracionalni ciljevi mogu iznaći racionalna sredstva za svoje zadovoljenja; gdje je znanje puko sredstvo sa pozitivnim i negativnim implikacijama i sl.

Ujedno, zbiva se i promjena fokusa. Ekonomska i kulturna analiza se isprepliću, gdje potonja dobiva sve izraženije mjesto. Adorno i Horkheimer analiziraju fenomen *kulturne industrije* u njenim manifestacijama društvene manipulacije i akumulacije kapitala. Sadržaji masovne kulture doprinose pasivizaciji, manipulaciji i eksploataciji individua kreirajući sadržaj koji ima negativne implikacije na ljudsko razmišljanje i kritički zahvat zbilje. Na tragu analize kulture i potrošnje Herbert Marcuse u *Čovjeku jedne dimenzije*¹⁵ ukazuje na karakter novog društva koje miri protivrječja integrirajući ih u jedan totalitarna sistem koji manipulira ljudskim potrebama. Kapitalistička postratna privreda kreirala je stanje neviđenog blagostanja koje stimulira konzumerizam i njime manipulira ljudskim

¹⁵ Marcuse, H. (1968): *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Veselin Masleša.

željama, potrebebama i djelovanjem. Ljudima postaju ugodni kavezi u kojima žive, neprestano se predajući potrošačkoj aktivnosti dok uporedo iznova sudjeluju u životnoj trci zadovoljenja osnovnih životnih potreba. Također, uključeni u konzumerističko ludilo postaju nezainteresirani za revolucionarni poduhvat prevrata postojećih političkih, ekonomskih i društvenih struktura. A takve strukture proizvode izobilje i lukzus uporedo sa ogromnim siromaštvom; ono stvara blještavilo konzumerističke kulture uporedo sa prijetnjama masovnog uništenja. Racionalno ustrojeno društvo pokazuje u svojoj srži jednu iracionalnu kategoriju.

Jednodimenzionalno društvo i jednodimenzionalni ljudi su takvi prema tome što nisu u stanju iskoristiti racionalne kapaciteta za alternativnu koncepciju zbilje i promjenu postojećih društvenih odnosa. Marxova klasna borba je iščezla onog momenta kada se proleter poistovijetio sa društvom koje ga eksploatira. Na tlu je jedna sveopća društvena integracija koja uporedo podrazumijeva i dominaciju specifične forme filozofije, znanosti i mišljenja. Operacionalizam, biheviorizam i pozitivizam omogućuju stabiliziranje i očuvanje postojećih društvenih struktura jer ne dopuštaju zamisao alternativnog sistema. Fokus na neposredne granice empirijske zbilje, zahtjev da se poštuju metodološke procedure koje drže misao u okovima postojećeg čini čovjeka nesposobnim zamisliti drukčije društvo, dok se istovremeno partikularni problemi ne povezuju s univerzalno datim mehanizmima eksploatacije već se elaboriraju u njihovoj nesvodljivoj posebnosti. Poteškoća nekog radnika neće se povezati sa eksploatirajućim strukturama sistema, već sa specifičnim uslovima njegovog života koje smo dobili posebnim „ritualima“ opažanja. U suštini je na djelu zahtjev za povratkom dvodimenzionalne misli filozofije koja je iščezava, koja misli u teorijsko-utopijskim potencijalitetima, s ciljem da se postojeće društveno stanje istinski transformira.

Kritička teorija društva kojoj pripadaju navedeni autori nastojala je analizirati društvo kako bi ga uspjela izmijeniti. Ali je ona napustila bespredmetno povjerenje u ljudski razum. Adorno, Horkheimer i Marcuse ukazuju da su strahote 20. stoljeća rezultat specifičnih društvenih struktura i procesa koji su se krili u samim procesima moderne. To nije nikakav eksces povijesti već razvijena logika jedne epohe i s njom povezanog načina mišljenja. Linija presijecanja nalazi se u konstataciji da je znanje uporedo emancipatorsko i eksploatorsko-manipulativno sredstvo. Traži se zahtjev za refleksijom i demistifikacijom društvenog totaliteta, struktura reprodukcije moći i položaja znanja u

svemu tome te se zahtjeva odabir emancipatorskog karaktera znanja koje je sputavano u postojećim kulturnim i epistemološkim formama.

Teorije razvijene modernosti i pitanje sveprisutne društvene krize

Nakon Drugog svjetskog rata proglasio se kraj projekta moderne. Racionalno projektiranje budućnosti, znanost kao sredstvo i čovjek kao aktivni subjekt koji drži sudbinu u svojim rukama padaju kao kula od karata pred svjedočanstvom destrukcije i nečovječnosti koje su nacisti za sobom ostavili. Postalo je jasno: racionalno postupanje može biti komplementarno iracionalnim, barbarskim atavizmima; razum i znanost nisu isključivo orijentirani na dobro već uporedo mogu reproducirati svijet ambivalencije; materijalno blagostanje koincidira sa oružjem za masovno uništenje; potencijali za emancipaciju bivaju uporedo sa sredstvima za manipulaciju i sl. Razvitak povijesti i demokratsko (samo)određenje društva može paradoksalno postojati sa najgorim oblicima tiranije (ili gore, totalitarizma koji je deriviran iz demokratskih procesa). Metanaracija koja daje smisao povijesti, objašnjava je u kategorijama nadirućeg i nepovratnog progressa pokazuje se ispraznom nakon minulog povijesnog iskustva. Proglasio se početak postmodernosti u kojima se povijest demistificira, znanosti se oduzima privilegija na istinu i insistira na vrijednostnoj ravnopravnosti različitih formi diskursa zaedno sa decentriranošću subjekta, kojem se daje sve manje povjerenja u njegovom poduhvatu svjesnog i autonomnog ostvarenja racionalno ustrojenog poretka.

Međutim, ideja postmodernosti je trojici autora – Anthony Giddensu, Ulrich Becku i Zygmunt Baumanu – dubiozna i problematična. Oni govore prije o jednom latentnom procesu transformacije moderne. Istina je da je društvo radikalno drukčije, te da su dijagnoze koje teoretičari postmodernosti postavljaju relativno ispravne, ali griješe u procjeni duha vremena. Simptomi vremena zapravo su rezultat radikalizacije procesa moderne a ne njenog nestajanja. Tu se nalazi njihova dodirna tačka: modernosti nije došao kraj, već samo njenoj prvoj fazi koja se prazni osnovnih pojmova koji su je određivali.

Giddens u *Posledicama modernosti*¹⁶ argumentira da postojeći simptomi pražnjenja modernizacije njenog prikrivenog religijskog sadržaja, koji su se neprimjetno uvukli u njenu osnovu kao naslijeđe evropskog prosvjetiteljstva (sekularizirani mit o obećanom

¹⁶ Giddens, A. (1998): *Posledice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.

dobu ozbiljenom u budućem vremenu materijalnog i društvenog blagostanja, ostvarenog putem „dobrih djela“ racionalnog postupanja), posljedica su intenziviranja procesa modernizacije. Tri stuba dinamizma modernosti su prostorno-vremensko razdvajanje, iskorjenjivanje i refleksivnost, koji postoje i koji se radikaliziraju. Društveni procesi razdvojeni su od svog lokalnog konteksta, bivaju oblikovani utjecajima koji su prostorno i vremenski od njih udaljeni. Ta iskorijenjenost podrazumijeva ponovno ukorjenjivanje te restrukturiranje lokalne sredine. A permanentno restrukturiranje odvija se refleksivnošću znanja koje nadzorom nad postojećim društvenim praksama iznova traži drukčije i potencijalno bolje moduse njihove reprodukcije. Ali taj refleksivni karakter znanja je dvosjekli mač, jer je on ujedno i smrt prvobitnih aspiracija moderne o kontroli i uređivanju društvene zbilje. Znanje koje dobivamo o društvenom svijetu neprestano u njemu cirkulira, ono mijenja predmet koji se spoznaje čineći društvenu zbilju manje transparentnom. Paradoksalno, znanje koje je trebalo pružiti putokaz sprječava postizanje „obećanog doba“ koje nam je „zastarjela“ modernost proricala. S obzirom na intenzitet promjena i neintendirane posljedice koje zahvati u prirodnu i društvenu zbilju čine, svijet postaje nestabilnije mjesto. Povjerenje koje karakterizira osnovu moderne biva poljuljano. Proces globalizacije, širenje (proizvedenog) rizika i sve veća neizvjesnost kreiraju situaciju *ontološke nesigurnosti* – odsustva povjerenja, rentijabilnosti u ljude i stvari te nedostatak pouzdanja u kontinuitet identiteta i postojećeg društvenog i materijalnog okruženja. Ali je takvo društvo i dalje moderno, ono i dalje funkcionira prema istim receptima kako je funkcioniralo i društvo prve, linearne modernosti. Ali čitava zbrka nastaje intenziviranjem proces koji su podigli razinu promjene na globalan nivo, ubrzavajući transformacije globalnih i lokalnih društvenih nivoa. Takva situacija ukazuje na odsustvo kontrole društvene mašinerije koju smo sami proizveli ali koja prijeti samodestrukcijom – što se ogleda u Giddensovoj metafori *moloha modernosti*.

Na sličnom tragu je i Beck. On u *Pronalaženju političkog: Prilog teoriji refleksivne modernizacije*¹⁷ kazuje da je na djelu proces smomodernizacije. S obzirom da procesi moderne počivaju na postulatima svestrane modernizacije društvene zbilje, trebamo prihvatiti činjenicu da se i sama moderna modernizira. Tako se zbiva prelaz od *linearne modernizacije* prema *refleksivnoj modernizaciji* – refleksivnoj s obzirom da je usmjerena

¹⁷ Beck, U. (2001): *Pronalaženje političkog: Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

na samu sebe; s obzirom da se dešava neopazice, neplanski, mimo očiju javnih rasprava – preciznije refleksno; te jer prije ili kasnije otvara pitanja i podstiče refleksiju o usputnim posljedicama i karakteru modernizacije. Linearna modernizacija polazila je od uvriježenih recepata: više tržišta, više znanosti, više industrije. Refleksivna modernizacija dovodi u pitanje takve prakse, jer je usputna posljedica postala motorom povijesti. Upravo kontinuitet takvih praksi promijenio je sam karakter moderne proizvođači nove rizike i učinivši predmetom društvene kritike polja koja su se ranije apstinirala od iste (npr. industrijalizacija). Društvo refleksivne modernizacije je zapravo *društvo rizika* koje ljudsku civilizaciju dovodi pred imperativ redefiniranja pojmova politike, ekonomije, tehnike i sl. Intenzitet i opseg promjene su mnogo veći, oni suočavaju civilizaciju sa kvalitativno i kvantitativno novim oblicima rizika. Insistirati na kategorijalnom aparatu i praksama koji su proizveli takvo stanje nije samo nepodesno, već je i nemoguće s obzirom na transformacije društvene zbilje. S toga, sociologija se treba udaljiti od svojih „očeva“, jer društvo u kojem slabi moć nacionalne države, nestaju klase kao okviri društvene analize nestaju, gdje je nepodesno tumačenje politike u odrednicama „desno-lijevo“ zahtjeva nova teorijska oruđa kako bi izašao na kraj s novim društvenim problemima. Naizgled, kazuje Beck, sve izgleda isto, ali se ispod pojavnih fasada društvenih institucija nalaze novi društveni sadržaji koji zahtijevaju nove društvene prakse.

O novom karakteru modernosti Bauman govori u terminima njenog „potekućenja“. U *Tekućoj modernosti*¹⁸ analizira savremeno globalno doba neoliberalnog kapitalizma kojeg karakterizira odsustvo uporišta. U odnosu na svoju čvrstu fazu, u kojoj su ciljevi bili stabilni, savremeno društvo, društvo *fluidne modernosti* karakterizira neizvjesnost ciljeva i odsustvo velikih projekata. Povijesno iskustvo dalo je argumente o nesvršishodnosti i nemogućnosti adekvatnog društvenog projektiranja, s obzirom na neuspjeh svih velikih društvenih poduhvata (liberalizam i komunizam npr.). Ali na djelu nije nikakvo postmoderno doba, već „privatiziranje“ i individualiziranje porcesa moderne koje sada zadaću moderniziranja prebacuje sa društva na pojedinca. Ono zadržava isti karakter – načelo kreativne destrukcije koje zahtjeva rušenje postojećih formi i iznalaženje boljih oblika funkcioniranja, ali je intenzitet takvog traganja uveliko podignut. Individue nemaju stabilnih odredišta u koje bi ih njihov proces (samo)modernizacije trebao odvesti, nego

¹⁸ Bauman, Z. (2011): *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.

je na tragu jedna neprekidna trka i konstatno redefiniranje (samo)identiteta. Savremeno društvo je za Bauman društvo neizvjesnosti, nesigurnosti i nezaštićenosti jer manjka „ponudom“ stabilnih uporišta radnog mjesta i izvjesnosti individualne i društvene egzistencije. Sukladno tome, veliki projekti modernosti zamijenjeni su jednim instatnim življenjem. Ali uprkos drukčijem sadržaju vremena, karakter društva neprestanog (re)kreiranja novih oblika društvenih „kalupa“ i dalje čini društvo modernim, paradoksalno negirajući sva obećanja ranijih modernih mislilaca o stabilnom dobu budućnosti, s obzirom na nestabilan i prolazan karakter tih „kalupa“. Upravo zbog toga se koristi analogija s fluidima, ukazujući da ništa više nije uporišno: niti lični identiteta, radna mjesta, društvene tendencije i sl. Neoliberalni kapitalizam postaje generatorom takvih procesa s obzirom na njegove postulate otvorenosti, privatizacije i deregulacije. *Softverski kapitalizam*, kako ga Bauman naziva, plete mrežu reprodukcije kapitala praveći podvojenost poretka na one koji su ličeni odgovornosti u postupcima akumulacije kapitala i one koji se moraju s takvim posljedicama nositi. Postulat ekonomije koji insistira na dinamizmu neprestane promjene i neuporišnosti prenosi se i na širu društvenu zbilju.

Iz predstavljenog može se zaključiti da je centralni problem savremene sociološke teorije pitanje krize, kako unutardisciplinarne – koja se tiče pozicije sociologije u kontekstu oduzimanja monopola nad istinom o društvu (sukladno s oduzimanjem monopola nad istinom znanosti uopće); koja se suočava sa metodološkom zbrkom podrivajući same motivacije modernih teoretičara koji su u sociološkoj misli vidjeli potencijale ozbiljenja svjetskopovijesnog društvenog projekta; koja se mora baviti ponovnom procjenom temelja i pozicije sociologije kao znanosti – tako i općedruštvene. Odricanje misije sociologije kao sredstva konstrukcije budućeg projekta devalvira je na poziciju analize lišene elemenata utopijsko svijesti, revolucionarnog potencijala ili ozbiljnije reformatorske uloge. Zahtjev jedinstva teorije i prakse nestaje. Sociološka misao se povlači u samu sebe nastojeći utvrditi što je pošlo krivo u temeljnim disciplinarnim postulatima. Sociološki diskurs se percipira samo kao jedan od diskursa o društvenoj zbilji uopće. Veliki projekti modernosti sa svojim sunovratom deprivirali su sociologiju njenog zahtjeva za privilegijom vodstva u poduhvatu društvene transformacije. To se uporedo dešava sa društvenim, ekonomskim i političkim procesima koji teku bez ikakvog suštinskog znanstveno-filozofskog nadzora. Društvo nakon Drugog

svjetskog rata reproducira svoju logiku moći i akumulacije kapitala kroz potencijale tehničko-tehnološke aparature u svrhu reprodukcije postvarenog sistema. Bilo da se radilo o socijalističkim ili (neo)liberalnim kapitalističkim društvima, društvena ontologija bila je ispražnjena od ideje progresa, racionalne konstrukcije poretka ili zahtjeva za alternativnom transformacijom sistema pod vodstvom sociološke misli. Daleko da je i rana modernost bila doba prosvjećenog priznanja trijumfa znanja nad sirovom moći, ali su postojale teorijske aspiracije ili ideali koji su na to pretendirali. Toga više nema i sociologija se povlači u svoje akademske klastere, povlačeći se u sebe samu. Znanstvena reprodukcija ostaje najviše na razini teorijske analize bez ikakvih zbiljskih prijedloga o alternativni, da ne govorimo o praktičnoj angažiranosti. Staviše, ona je samo zadržala potencijalnu ideološku ulogu legitimacije dominantnih političkih i ekonomskih praksi u vremenu kada je potreban njen demistifikatorski angažman više nego ikad, s obzirom na prijetnje klimatskih promjena, nuklearnog rata ili ekonomskih krahova. Egzistencijalni strah društvene zbilje rezultat je, između ostalog, i odsustva aktera promjene koji koincidira sa odsustvom adekvatnog teorijsko-praktičkog angažmana sociološkog znanja. Otupljenost kritike svakako je posljedica zanesenosti sociologije u njenoj disciplinarnoj „mladosti“, ali bez revitalizacije sociologije i njenih aspiracija za transformiranjem društvene zbilje koje seže od korica knjiga i publikacija akteri globalne reprodukcije moći neće naići na smislen društveni otpor.

Zaključak

Sociologija je proizvod epohe prve moderne. U svojim počecima nastojala je sudjelovati u galopu progresa. Rane sociološke teorije polazile su iz pozicije sociologije kao predvoditelja ili terapeuta društvenog razvoja ili stanja. Povijesno iskustvo koje je ukazalo na ambivalentni karakter društvenih procesa modernosti uništili su stakleni dvorac velikih ambicija socioloških mislilaca. Posebno je iskustvo Drugog svjetskog rata otvorilo niz pitanja o karakteru društvenog razvoja i uloge znanja u doprinosima trenutnim nedaćama. Polako je sociološka misao zbačena sa dominantne pozicije istine čineći je samo jednim od postojećih diskursa o društvenoj zbilji. Ali govoriti o postmodernosti je neosnovano, s obzirom da se u djelima savremenih sociologa nalazi dovoljno argumenata da se ukaže na moderni karakter savremenog društva. Ipak, ta modernost nije ona iz jučerašnjice, već je transformirana i intenzivirana forma modernosti koja doprinosi društvenih podrhtajima. Društvo koje je u stanju permanentne krize ne

posjeduje stabilno znanstveno uporište, s obzirom na unutardisciplinarnu „zbrku“ sociologije; s druge strane, unutardisciplinarna zbunjenost simptom je društva koje se suočava s potencijalnim (samo)uništenjem.

Sociološki diskurs o modernosti ukazuje na opasnosti pozicije neupitnosti ljudske racionalnosti i znanja ali također i krizu koja koincidira sa njegovom relativizacijom. Društvo potrebuje stabilna uporišta koja mogu biti uspostavljena na temelju znanja. Postavlja se, međutim, pitanje kakvog znanja? Upotrijebimo li Marcuseov vokabular, pitanje možemo preformulirati na sljedeći način: da li biramo jednodimenzionalnu misao i znanje koje podržava društvene strukture i konstelacije moći, bilo svjesno (kao ideološka matrica) ili nesvjesno (s obzirom na metodološku poziciju i rigidni karakter imperativa pozitivizma, operacionalizma ili biheviorizma) ili težimo dvodimenzionalnoj misli koja znanje upotrebljava u kontekstu neposrednog društvenog iskustva i mogućnosti zamisli boljega svijeta. Akteri promjene moraju imati teorijski okvir koji će omogućavati artikulaciju interesa, zahtjeva i davati jasan uviđaj što se želi od društvene promjene, u suprotnom postaje neartikulirana masa nesposobna za društvenu transformaciju. Društvo koje pati od odsustva takvog teorijskog okvira je društvo koje sebe suštinski ne dovodi u pitanje. Dakle, zahtjev za stabilnim okvirom sociološkog znanja je jedan od zahtjeva društvenog angažmana koje će postojeći svijet redefinirati na načelima socijalne pravde, slobode i jednakosti, ma kako ti pojmovi stajali u protivrječnosti jedni s drugima u pojedinim kontekstima. Kako ih pomiriti, trebalo bi ostaviti znanosti na iznalaženje.

Literatura

1. Adorno, T. i Horkheimer, M. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Masleša.
2. Bauman, Z. (2011): *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.
3. Beck, U. (2001): *Pronalaženje političkog: Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
4. Comte, A. (1989): *Kurs pozitivne filozofije*. Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ“.
5. Dirkem, E. (1999): *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
6. Durkheim, E. (1984): *The Division of Labour in Society*. Hampshire, London: Macmillan Press.
7. Durkheim, E. (2008): *Elementarni oblici religijskog života*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
8. Elias, N. (2007): *Što je sociologija?*. Zagreb: Antibarbarus.
9. Giddens, A. (1998): *Posljedice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.
10. Habermas, J. (1988): *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.
11. Marcuse, H. (1968): *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
12. Marx, K. (1989): Teze o Feuerbachu. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
13. Marx, K. (1989): Njemačka ideologija. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
14. Marx, K. (1989): Prilog kritici Hegelove filozofije prava. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
15. Weber, M. (1978): *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
16. Weber, M. (1989): *Prtestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša.

**MODERNITY AND SOCIOLOGY: A BRIEF OVERVIEW OF THE
SOCIOLOGICAL DISCOURSE ON MODERNITY**

Summary

In this paper, we present the genesis of sociological discourse that emerged in the period of modernity, which was one of its central themes. We will point out the difference between the theories of the so-called first modernity and contemporary sociological theories and the reason for their discontinuity. We will look at the problem of defining the modern era and at the theories that insist on its modern character. We will show that the modern era is characterized as an era of permanent crisis of social reality that coincides with the intra-disciplinary crisis of sociology. Finally, we will argue for the importance of a more stable establishment of sociological knowledge.

Keywords: sociology, modernity, crisis, discourse.

¹⁹ University of Sarajevo – Faculty of Philosophy
adnan.hatibovic@ff.unsa.ba

²⁰ University of Sarajevo – Faculty of Philosophy
tomislav.tadic@yahoo.com